

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ОБМЕЖЕНИХ РЕЧЕВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Створення системи речевих прав у Проекті Цивільного кодексу України є позитивним кроком у напрямі подальшого вдосконалення відносин власності.

До вказаної системи, крім права власності і права володіння, входить досить велика і важлива категорія, яка має назву «права на чужі речі» і залишається одним з найменш досліджених інститутів сучасного українського цивільного законодавства.

Такий стан не є випадковим, тому що тільки існування децентралізованої економіки і її основи – приватної власності дає підставу для виникнення абсолютних прав на майно, що належить на праві власності іншій особі.

Необхідність існування інституту «прав на чужі» речі зумовлено тим, що правова реалізація деяких майнових потреб не завжди пов'язана з встановленням повного права власності. Це може бути не тільки неможливим, але також і недоцільним.

«Режим, збудований лише на праві власності, цілковито ізолює одне господарство від іншого. Але така ізоляція навіть й в натуральному господарстві є нісенітницею» – справедливо зазначив І.А.Покровський ще на початку нашого століття [1, с 15-151].

Слід зазначити, що до розробки Проекту Цивільного кодексу про існування в цивільному законодавстві України абсолютних майнових прав, відмінних від права власності, можна було скласти уяву лише виходячи з теоретичного узагальнення, зробленого на підставі порівняльного аналізу нормативного матеріалу. Тому межі даного інституту були нечіткими, що в свою чергу робило неможливим розв'язання питань стосовно виявлення загальних рис і відмінностей серед його видів, детального вивчення кожного з них, з'ясування принципів відзнак всього інституту в цілому і окремих підгруп, що його складають, відокремлення даного інституту у системі цивільних прав. Всі ці питання є базовими для комплексного наукового дослідження.

У ст.312 Проекту зазначено, що речевими правами, крім права власності і права володіння, є також «сервітутні права, емфітевзис, суперфіцій, застава та інші права на чужі речі». Тобто законодавець не тільки чітко визначає види прав на чужі речі, зміст яких розкривають відповідні норми Проекту, але і залишає вільним місце для тих прав, що будуть виникати у процесі подальшого розвитку ринкових відносин у нашому суспільстві. На перший погляд такий підхід є дуже вдалим, але все ж таки він містить і певну проблему, оскільки проголошує надто вільне встановлення нових видів речевих прав.

Необхідно зазначити, що всі законодавства континентальної системи беруть за основу принцип встановлення речевих прав законом і подають у цивільних кодексах перелік тільки тих прав, що розглядаються безпосередньо ними. Зважаючи на зарубіжне законодавство, було б більш коректним назвати вказаний принцип як принцип встановлення речевих прав

цивільним кодексом. Тобто «звання» дійсно речевого права можуть отримати тільки ті майнові права, що конкретизовані у цивільному кодексі. Вказаний принцип ґрунтується на тому, що будь-яка правова система, якщо нею рецесійовані римські положення, має *numerosus clausus*, тобто обмежене коло речевих прав.

Таке становище зумовлено насамперед тим, що речеві права – права абсолютні, тобто обов'язкові для всіх. Вони суттєво відрізняються від так званих «відносних» прав, розмаїття яких закон не обмежує, оскільки вони мають силу тільки для сторін, що уклали угоду. Навпаки, надати можливість визначення обсягу і змісту речевих прав приватним особам держава не може, оскільки абсолютний характер даних прав певним чином впливає на цивільний оборот в цілому і торкається інтересів третіх осіб.

У зв'язку з сказаним вище, необхідним видається наступний висновок. У новому Цивільному кодексі України повинні бути перелічені всі речеві права, і саме всі види прав на чужі речі (оскільки тільки вказана категорія речевих прав може допустити встановлення нових видів). Введення інших видів може бути зроблено тільки на підставі спеціального закону про відповідні зміни до Цивільного кодексу.

Слід зазначити, що Проект Цивільного кодексу виділяє загальні положення про речеві права в окрему Главу 22. Такий підхід застосовується тільки в нашому законодавстві. В іноземному, зокрема у тому, що також належить до пандектної системи, загальні положення речевого права відсутні.

Вважаємо узагальнення правових положень стосовно речевих прав досить прогресивним явищем, тому що система речевих прав повинна ґрунтуватися не тільки на доктринально встановлених принципах, але і на певних законодавчих нормах, які дозволять поєднати різні за змістом речеві права.

Так, в ст.308 Проекту міститься загальне поняття речевого права: «Речевим визнається право, яке забезпечує задоволення інтересів управоможеної особи шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння інших осіб». Тобто впроваджується одна з головних ознак речевого права – його абсолютність, що має вираження в особливості захисту – від всіх і кожного за допомогою речевих позовів (п.2 ст. 313 Проекту). У п.2 даної статті проголошується і один з головних принципів речевого права – принцип слідування, що має такий вигляд у нормативному матеріалі: «Речеві позови йдуть слідом за речами і заявляються до того, хто на даний момент незаконно володіє річчю або перешкоджає користуватися нею».

Принцип переваги, що надає суб'єкту речевого права перевагу перед суб'єктами зобов'язального права реалізувати своє право, є ще однією ознакою речевого права. Він прямо не зазначений у законі, але виходить із абсолютності речевого права і захисту від всіх і кожного.

Інституту прав на чужі речі належать як загальні ознаки речевого права, так і особливі, що поєднують різні види прав на чужі речі у певну систему.

«Перехід права власності на майно від власника до інших осіб не є підставою для припинення речевих прав інших управоможених осіб на це

майно за вняттями, встановленими законом або договором» (п.2 ст 308 Проекту).

Вказане положення видається надто важливим моментом стосовно з'ясування співвідношення права власності і прав на чужі речі. Внаслідок реалізації принципу слідування, тобто через те, що останні слідують за річчю, незважаючи на зміну суб'єктів права власності, складається становище, згідно з яким права на чужі речі обтяжують кожне право власності, як те, що існувало при їх встановленні, так і кожне наступне, що виникатиме у майбутньому. Такий тягар має вираз в тому, що власник речі, на яку поширене інше речеве право, втрачає певні повноваження і не може реалізувати право власності в повному обсязі.

Так, на думку багатьох вчених, речеві права являють собою юридичні форми, що забезпечують можливість тривалої, незалежної від згоди власника участі однієї особи у праві власності іншої.

У п.1 ст. 312 Проекту закріплена вищезгадана характерна ознака прав на чужі речі, де підкреслюється, що «останні обмежують право власності і дають можливість їх суб'єктам використовувати чужу річ лише певною мірою». Слід звернути увагу не тільки на досить важливий, але й на подвійний зміст цього положення. Його важливість пов'язана з його значимістю для відокремлення категорії прав на чужі речі в системі речевих прав і надання можливості їх посідання у самостійній інститут з притаманними тільки даному виду прав загальними рисам.

Виходячи з наведеного вище, до них можна віднести: 1) обмеження права власності; 2) користування річчю певною мірою, тобто не так як власник, а у певних межах, що залежать від виду права на чужу річ.

Слід зазначити, що система прав на чужі речі, передбачена у Проекті, не є ще остаточною. Тому, здається, залишається час для деяких зауважень.

Вважаємо, що недоцільно створювати надто велику систему речевого права і залучати до неї деякі зобов'язальні права, які хоча і мають певні ознаки речевого права, але по суті залишаються зобов'язальними правами. Крім того, їх залучення до системи речевого права не буде мати позитивного впливу на розвиток цивільного обороту, а лише негативний на систематизацію і відокремлення прав на чужі речі у цивільному праві. Це стосується, перш за все, договору найму та його видів – оренди, побутового прокату. Такий підхід пропонують деякі сучасні вчені.

Але належність деяких ознак речевого права до правовідносин, що виникають з договору найму (оренди), можна, на нашу думку, вважати лише певним наслідком самої сутності даних правовідносин. Це такі ознаки, як право слідування (ст.268 ЦК України) та можливість пред'явлення речевих позовів (п.5 ст.48 Закону України «Про власність»).

Тобто вказані суттєві елементи договору найму (оренди) є наслідком особливості даного виду зобов'язань і умовою більш повного захисту права наймача (орендатора), що є необхідним для розвитку вказаних правовідносин.

Але суб'єкти зобов'язальних відносин не можуть мати такого ж самого обсягу захисту, який має власник і будь-який інший суб'єкт речевого права. Даний погляд не застосовує вітчизняне цивільне законодавство, а,

навпаки, підкреслює, що «положення про захист права власності поширюється також на особу, яка хоча і не є власником, але володіє майном, виходячи з інших підстав, передбачених законом або договором». Вказаний підхід трохи порушує межу між зобов'язальним і речевим правом.

Але надання наймачеві ще більшого захисту проти третіх осіб може порушувати в деяких випадках і інтереси власника. Наприклад, чи є доцільним надавати наймачеві земельної ділянки, що належить на праві власності громадянину, право захисту проти дій сусідів, якими вони заважають наймачеві користуватися земельною ділянкою? Вважаємо, що питання взаємовідносин з третіми особами, що мають відношення до прав власника, повинен вирішувати сам власник, якщо він не надасть такої можливості наймачу (орендарю) у договорі. Тобто захист проти третіх осіб не повинен бути характерною ознакою даного виду договору.

Відносини, що виникають на підставі договору найму (оренди) є перш за все зобов'язальними відносинами – вони пов'язують певними обов'язками дві сторони: наймодавця і наймача (орендодавця і орендаря).

Вказані відносини можуть виникати лише на підставі двосторонньої угоди і при належності факту досягнення домовленості за всіма суттєвими умовами, що є визначеними для даного виду договору: строк, розмір плати за користування майном.

Здається, що належність до речевих прав повинна обумовлюватись перш за все необхідністю надання даним правам дійсно абсолютного захисту, що реалізується у принципах слідування, переваги, встановлення речевих прав законом. Абсолютний захист, в свою чергу, ґрунтується на необхідності посиленого захисту притаманних особі майнових, економічних прав. Такий посилений захист держава надає завдяки їх особливій природі, сутність якої полягає у задоволенні найсуттєвіших потреб особи.

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, виходячи з таких міркувань. Незважаючи на те, що на сучасному етапі надто складним є створення системи прав на чужі речі та їх класифікація, законодавче відбиття даної категорії є необхідним. Тому систематизація прав на чужі речі повинна ґрунтуватися на тих загальних принципах, що належать речевому праву, але з урахуванням особливостей, притаманних тільки правам на чужі речі. У зв'язку з цим здається неможливим і недоцільним залучати до цієї системи майнові права, які не відповідають вимогам речевих прав і надання їм статусу речевого права, що може негативно позначитись на цивільному обороті. Тобто вже на теперішньому етапі повинні бути закладені чіткі межі системи прав на чужі речі.

Список літератури:

1. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. С-Пб., 1917.

Л.В. Сатейко

ПОЗОВИ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ АКТИВ, ЩО ПОРУШУЮТЬ ПРАВО ВЛАСНОСТІ

Після розпаду СРСР утворилися молоді незалежні держави, кожна з яких бачить свій шлях становлення та розвитку. Україна прагне стати демократичною, економічно розвинутою, правовою державою. Процес ста-